

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ЛЕКСИКОЮ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ: НАЗВИ МОЛОДИХ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті наводиться лексико-семантичний та етимологічний аналіз лексики весільної обрядовості, зокрема назв на означення молодих, в українських закарпатських говірках. На різних етапах обрядового переходу зі стану неодружених до стану подружжя їх іменують по-різному, на відміну від інших учасників весільного обряду. Виділяємо назви хлопця і дівчини періоду до сватання, після заручин до весілля, під час весілля, після першої шлюбної ночі. Простежуємо наявність чи відсутність зібраних назв в українській літературній мові та українських говорах.

Ключові слова: лексико-семантична група, лексика весільного обряду, лексема, назви молодих, мотивація, українські закарпатські говірки.

Лексика весільної обрядовості є унікальним пластом словникового складу української мови і вдячним матеріалом для діалектологічних досліджень. Досліджуючи цю лексику, можна простежити різноманітні архаїчні явища сімейно-шлюбних відносин, що формувалися в різні історичні епохи.

Об'єктом нашого аналізу стала лексика на позначення назв учасників весілля в українських закарпатських говірках. Адже без них не відбудеться жодне обрядове дійство.

У центрі дійства весільного обряду головними персонажами є наречені. На різних етапах обрядового переходу зі стану неодружених до стану подружжя їх іменують по-різному, на відміну від інших учасників весільного обряду.

Серед назв парубка періоду до сватання виділяють такі: *легін'* (у більшості н.п.), *легінішче*, *хлопці[e,i]ц'* [у більшості н.п.], *женіх* (у більшості н.п.), *кавалер*, *ухажор*, *фраїї[e]р*, *фат'у[б.ў]й*, *молоді[ы]й*.

Лексема *же"ніх* похідна від імен. *жона* (псл. *žena* [ЕСУМ II, 206]). Пор. гуц. *женіх* 'парубок до початку весілля' [Біг 2000 132], поділ. *жи"н'іх* 'назва парубка періоду до сватання', 'наречений під час весілля' [Тиш 68, 69], східнословоб. *же"ніх* 'т.с.' [Магр Сл 54-55], степ. *женіх*, *жен'іх* 'т.с.' [Дроб 203], поліс. *жен'іх*, *жиніх*, *женіх*, *жен'ух*: 1. 'неодружений молодий хлопець'; 2. 'парубок, який одружується'; 3. 'одружений молодий чоловік' [Арк I, 154]. У словнику за ред. Б.Грінченка вказано, що назва *женіх* використовується на позначення молодого чоловіка до формального сватання, після якого його домінують словом *молодий* [Грін I, 478]. Назва є літературною нормою української мови [ВТССУМ 366]. В обстежуваних говірках вживається також із знач.: 1. 'парубок після заручин до весілля'; 2. 'парубок під час весілля'.

Легін' – запозичення з уг. *legény* 'хлопець, парубок' [ЕСУМ III, 209]. Пор. гуц. *лєгінь* [лігінь] 'парубок, дорослий хлопець' [ГГ 110], бук. *лєгінь* 'т.с.' [СБГ 255]. Менш поширеним у закарп. гов. є суфіксальний дериват *легінішче*.

Фат'уў – з угор. *fattyú* 'байстрюк', діал. 'парубок'. Поширена також у гов. с. Сокирниця Хс. р-ну [Саб 398].

Лексеми *ухажор*, *кавалер* у не обрядовому значенні є нормою російської літературної мови, остання – й української [ВТССУМ 513]. Ці назви відносимо до обрядових одиниць умовно, оскільки вони характеризують парубка, що залицяється до дівчини. Пор. наддністр. *кавалір* [Шило 134], схслобж. *кавал'ер*, *ковал'ер* [Магр Сл 65], *ухажор* 'хлопець, який залицяється до дівчини' [ССГ 214], зхполіс. *кавал'ер*: 1. 'парубок'; 2. 'залицяльник'; 3. 'молодий на весіллі' [Арк I, 202].

Субстантивований прикметник *молодий*, який є літературною нормою української мови, вживається не тільки на означення парубка періоду до сватання, але й у значенні нареченого. Пор. гуц. *молодій* [Біг 2000 132], бук. *молодій* [Рус 11], наддністр., надс. *мулудій*, *мо"ло"дій* [Гліб 123], поділ. *молодій* [Тиш 68], східнословоб. *молодій*, *молодій пан* [кн'аз'] [Магр 265], степ. *молодій*, *молодік* [Дроб 203], поліс. *молодєц*, *молодєц*, *мулудєц*: 1. 'молодий хлопець'; 2. 'молодий на весіллі'; 3. 'неодружений хлопець' [Арк I, 318].

Лексема *фраїї[e]р* є запозиченням з нім. мови, можливо, через пол. середництво; нім. *Freeir* 'наречений', *freien* 'свататися, одружуватися', пов'язані з *frei* 'вільний' [ЕСУМ VI, 126]. Пор. бук. *фраєр*, *фраїр*: 1. ірон. 'чепурун, зазнайко'; 2. 'людина з підступними намірами' [СБГ 599, 600], бойк. *фреїр* [Лесів 424], схслобж. *фраєр*, *храєр* 'хлопець, який залицяється до дівчини' [ССГ 215], лемк. *фраїр* 'той, хто дружить із дівчиною' [Лесів 38].

На означення дівчини періоду до сватання вживаються назви: *д'їрка* (у більшості н.п.), *д'їрка на видан'ї*, *молода* (у більшості н.п.), *молодіц'а* (у більшості н.п.), *в'ід[од]аніц'а* (у більшості н.п.).

Лексема *д'їрка* з псл. *děva* [ЕСУМ II, 84] є не обрядовою назвою. Пор. гуц. *д'їрка на в'ід:ан'є[у]* [Магр 264], бук. *дівка* 'дочка' [СБГ 96], поділ. *д'їрка* 'назва дівчини періоду до сватання' [Тиш 68], поліс. *дівка*, *дєвка* 'дівчина' [Лис 67], східно-

слобож. *д'і[е]ўка*, *д'ўка на від[од]:ан'а*, *д'ўка на відан'і* [Магр 264], лемк. *д'ўка* [там само]. У досліджуваних гов. вживається також на означення дівчини після заручин до весілля та після першої шлюбної ночі. Пор. ще описову назву *д'ўка на відан'і*.

Метафоричне значення лексеми *молода*, очевидно, мотивується віковою ознакою основного значення (зазвичай одружувалися і мали весілля молоді люди). Ознака, яку позначає прикметник, перейшла на позначення самої особи – так виник субстантивованій прикметник [Дроб 203]. На думку І.Магрицької, субстантиви з коренем *молод-* належать до розряду традиційних східнослов'янських назв наречених на весіллі; вони з'явилися внаслідок розширення основного значення прикметника *молодий* [Магр 265]. Назва є літературною нормою української мови [ВТССУМ 685]. Пор. гуц. *молода*, *пан'і молода* [Біг 132], наддністр., надс. *мулуда*, *мо'ло'да* [Гліб 123], поділ. *молода* [Тищ 68], східнословоб. *молода* [Магр 264], *молодуха* 'молодиця' [ССГ 129], поліс. *молод'інка*: 1. 'дівчина, яка щойно вийшла заміж'; 2. 'молодиця', *молодуха*, *молодухна* 'молода на весіллі' [Арк I, 318].

У багатьох н.п. вживається суфіксальний дериват *молоди́ця* Пор. поділ. *молоди́ця* 'молода в обряді покривання' [Тищ 69], східнословоб. *молоди́ця* [Магр 267]. Лексеми *молода* та *молоди́ця* у досліджуваних гов. вживаються також ще у трьох значеннях: 1. 'дівчина після заручин до весілля'; 2. 'наречена'; 3. 'будь-яка молода заміжня жінка'.

В'ід[од]ани́ця – суфіксальне утворення від *відданий* 'вірний'. Пор. ще гуц. *віддани́ця* 'дівчина на відданні' [Піп Гал 23], бук. *віддани́ця* 'дівчина на відданні, дівка' [СБГ 53], наддністр. *віддани́ця* 'дівчина шлюбного віку' [Шило 73], поліс. *в'ід:ани́ця* 'дівка, яка може виходити заміж' [Арк I, 64], східнословоб. *в'ід:ани́ця* 'дівчина періоду до сватання' [Магр 263]. У досліджуваних гов. назви вживаються також на означення дівчини після заручин до весілля. Назва *віддани́ця* є нормативною для української літературної мови [ВТССУМ 168].

На означення парубка після заручин до весілля вживають назви: *молоди́[ы]й* (у більшості н.п.), *жені́х* [*жин'ўх*] (у більшості н.п.), *жені́ч*, *наречений*, *засв'ятаний*. На означення дівчини після заручин до весілля вживають назви: *молода* (у більшості н.п.), *молоди́ця* (у більшості н.п.), *в'ід[од]ани́ця* (у більшості н.п.), *нев'іста* (у більшості н.п.), *нев'істка*, *заручена*, *засв'ятана* (у більшості н.п.), *д'ўка*.

Засв'ятана/-ий, заручена – субстантивовані дієприкметники. Поширені у гуц. [Біг 2000 132], поділ. [Тищ 69], східнословоб. [Магр 265] говорах. Є літературною нормою української мови [ВТССУМ 419].

Лексема *наречений* також відбиває перенесення ознаки дієприкметника на позначення самої особи:

відрив ознаки дієприкметника зумовив закріплення значення слова за іменником. Дієприкметник *наречений* утворений від дієслова *наректи* з обмеженим вживанням у сучасній українській мові [В.Дроботенко звертає увагу на стилістичну диференціацію порівняно з поширеним вживанням дієслова назвати]. На її думку, доцільно вживати лексему *наречений* саме на передвесільному етапі, оскільки після сватання хлопець набуває іншого офіційно не зафіксованого статусу: він уже не хлопець, але напередодні переходу до стану жонатих. На власне весільному етапі було б точніше користуватися лексемою *молодий*, тому що протягом цього етапу відбувається офіційна зміна соціального статусу хлопця – він вже молодий голова новоствореної сім'ї [Дроб 203-204].

Більшість учених сходяться на тому, що спільнослов'янське *невеста* < **ne-vesta* "невідома" [Магр 265]. Дослідники припускають, що назва може трактуватися як прояв мовного табу – намагання утаїти від злих духів перехід дівчини в іншу сім'ю [ЕСУМ IV, 60]. На думку Т.М.Тищенко, невідома не тільки дівчина для нової сім'ї, а і її подальша доля в цій сім'ї [Тищ 69]. Пор. рос. *невеста*, біл. *нявеста*, пол. *niewiasta*, чес. *nevěsta*, слц. *nevesta*, вл. нл. *njewjesta*, болг. *невеста*, мак. *невеста*, схв. *невеста*, слн. *nevěsta* "т.с." [ЕСУМ IV, 60], лемк. *невіста* [Магр 265]. Пор. гуц. *невіста* 'молода на весіллі' [Піп Гал 115], східнословоб. *не[і]в'єста*, *нев'іста* [Магр 264], поліс. *нив'іста* 'невістка' [Арк I, 346]; ізогласа форми *нев'іста* 'жінка сина', 'наречена' продовжується в лемківських говірках [Ніб 122; Магр 265]. У багатьох українських діалектах вона функціонує в не обрядовому значенні [Магр 265].

Молоде подружжя під час весілля має назви: *молоди́[ы]й* (у більшості н.п.), *жен'і[й,ў]х* (у більшості н.п.) (для парубка), *молода* (у більшості н.п.), *молоди́ця* (у більшості н.п.), *в'ід[од]ани́ця*, *нев'іста*, *н'ів'єста*, *нев'істка*, *наречена* (для дівчини).

Більшість із цих назв уже використовувалися під час попередніх обрядів.

Лексема *наречена* є літературною нормою української мови [ВТССУМ 732]. Фіксується у східнословоб. [Магр Сл 92] гов.

Серед назв на означення молодих після обряду першої шлюбної ночі виділяємо такі: *молод'і* (у більшості н.п.), *молод'ата* (у більшості н.п.), *молодожони* (у більшості н.п.), *молода с'ім'я*.

Усі ці назви з'явилися внаслідок розширення основного значення прикметника *молодий*. Пор. гуц. *молодета* [ГГ 125], поділ. *молод'ата*, *молодожони* [Тищ 70], східнословоб. *молодожони* [Магр 267]. Лексема *молод'ата* є літературною нормою української мови [ВТССУМ 686].

Яскравою синонімікою характеризуються назви молодої, зумовлені обрядом першої шлюбної ночі. Усі назви цієї семантичної групи об'єднуються навколо двох сем: 'цнотлива моло-

да' і 'нецнотлива молода'. У закарп. гов. ми зафіксували такі назви цнотливої молоді: *чєсна* (у більшості н.п.), *чїсна*, *непорѳчна*, *невїн:а*, *незаймана*, *нетрѳнута*, *д'їўка*, *д'їўчина*, *д'євочка*, *цєлка*, *пор'ан:а*.

Д'їўка, *д'їўчина* – суфіксальні утворення від іменника *дїва*. Запозиченням з рос. мови є лексема *д'євочка*.

Цєлка – у семантиці назви закладений осуд жіночої поведінки; утворена метафоричним шляхом. Пор. східнословобж. *цєлка*. Ця назва у весільному контексті виявляє додаткову генітальну символіку [Магр 268].

Усі наступні назви є результатом субстантивациї.

Чєсна – субстантивований прикметник є похідним від іменника *чєсть* (псл. **čьсть* [Фасм IV, 350]). Пор. східнословобжан. *ч'єсна*, *ч'єсна д'їўчина* 'т.с.' [Магр 268], поділ. *чєсна молодá*, *харѳша молодá* [Тищ 70]. За свідченням О.Гури, весільні назви (не)чєсна (молода), похідні від **čьt-*, властиві багатьом слов'янським мовам [Гура 16].

Чїсна – субстантивований прикметник (< псл. *čїstь* [ЕСУМ VI, 312]). Назва поширена у східнословобжан. гов. [Магр Сл 155].

Непорѳчна – субстантивований прикметник (префіксально-суфіксальне утворення від імен. *порѳк* < псл. *porokъ* [ЕСУМ IV, 524]). Пор. східнословобжан. *непорѳчена*, *непорѳчна*, *непорѳчиц'а* 'т.с.' [Магр Сл 93].

Невїн:а – субстантивований прикметник (споріднений з імен. *винá* < псл. *vina* [ЕСУМ I, 377]). Назва поширена у східнословобжан. гов. [Магр Сл 93].

Незаймана – субстантивований дієприкметник (споріднений з дієсл. *мáти* < **ǰmatī* [ЕСУМ III, 414]). Пор. східнословобжан. *незаймана*, *незайн'ата* 'т.с.' [Магр Сл 93].

Нетрѳнута – субстантивований дієприкметник (споріднений з дієсл. *трѳгати*; єдиної етимології не має; зіставляється з лтс. *treksne* 'удар, поштовх', дісл. *preka* 'давити, тіснити' [ЕСУМ V, 646]). Назва поширена у східнословобжан. гов. [Магр Сл 94].

Пор'ан:а – субстантивований прикметник (споріднений з імен. *ряд* < псл. *ředъ* 'ряд' [ЕСУМ V, 153]).

На думку І.Магрицької, варіативність назв молоді після першої шлюбної ночі зумовлена необхідністю дати морально-етичну оцінку (позитивну чи негативну) дівчині, яка зберегла / не зберегла цноту до весілля. Привертає увагу активне використання в цій групі не обрядових слів, у семанти-

ці яких закладені схвалення або осуд жіночої поведінки [Магр 268].

Серед назв на означення нецнотливої молоді виділяємо: *нечєсна* (у більшості н.п.), *гул'ашча* (у більшості н.п.), *вігул'ана*, *прогул'ана*, *погáна*, *спѳрчена*, *гр'їшна*, *нечїсна*, *р'їйкán'а*, *обмáнчива*. Усі вони, крім лексеми *р'їйкán'а*, виникли внаслідок субстантивациї.

Нечєсна – субстантивований прикметник. Пор. поділ. *нечєсна молодá* [Тищ 70], східнословобж. *нечєсна*, *нечєсна молодá* [Магр Сл 94].

Гул'ашча, *вігул'ана*, *прогул'ана* – субстантивовані дієприкметники (похідні від дієсл. *гуляти*; єдиного пояснення не мають; виводяться від вигуку *гуля*, а також від основи *гул-*). Пор. бук. *гулящий* 'той, хто бере участь у танцях' [СБГ 78], східнословобж. *прогул'ана*, *прогул'ана д'їўка*, *гул'аш':а д'їўка* [Магр Сл 43, 121], *гульѳна*, *гуляща* 'безпутна жінка' [ССГ 60, 61].

Погáна – субстантивований прикметник, який є давнім запозиченням з лат. *pāgānus* 'сільський; селянський, простий, неосвічений; язичницький' [ЕСУМ IV, 472]. Пор. східнословобжан. *погáна*, *погáна молодá*, *погáна д'їўчина* [Магр Сл 111].

Спѳрчена – субстантивований дієприкметник, похідний від рос. *испорченный* 'зіпований'. Назва поширена у східнословобжан. гов. [Магр Сл 140].

Гр'їшна – субстантивований прикметник, похідний від імен. *грїх* (< псл. *grěxъ* [ЕСУМ I, 599]). Пор. східнословобжан. *гр'єшна* [Магр Сл 41].

Обмáнчива – субстантивований дієприкметник, похідний від рос. *обманчивый* 'обманливий'.

Етимологічно затемненою є назва *р'їйкán'а*.

На думку І.Магрицької, "активна творчість носіїв досліджуваних говірок при утворенні назв дівчини, яка зберегла / не зберегла цноту до весілля, веде до того, що питанню збереження дівочтва до весілля надавалося неабиякого значення". Дослідниця зазначає, що відсутність подібних назв на позначення цнотливого / нецнотливого парубка є свідченням того, що народна мораль не вимагала від нього дотримання непорочності [Магр 268-269].

Як видно з нашого дослідження, більшість зібраних у закарпатських говірках назв на позначення молодих, є власне українськими. Вони сягають своїм корінням у глибину праслов'янської єдності. До складу цієї лексики увійшла значна кількість назв, характерних для інших шарів та тематичних груп. Усі вони свідчать про культуру та давні традиції нашого народу. Лексика на позначення молоді відбиває норми поведінки жінки в суспільстві.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Арк – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк: Вежа, 2000.
Біг Гойс – Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок // <http://lemko.org/lemko/slovnuk.html>. - 29.10.03.
Біг 2007 – Бігусяк М. Гуцульсько-покутське суміжжя у світлі лексичних ізоглос / М. Бігусяк // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 21-26.

- Біг 2000 – Бігусяк М. Из спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / М.Бігусяк // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – С. 125-148.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / [відп. ред. Я.Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
- Гліб – Глібчук Н. Из спостережень над весільною лексикою у наддністрянських та надсянських говірках / Н.Глібчук // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 34. – Ч. II. – Львів, 2004. – С. 120-126.
- Грінч – Словарь української мови: В 4-ох т. / [за ред. Б.Грінченка]. – Київ: Наукова думка, 1996-1997.
- Гура – Гура А.В. Терминология севернорусского свадебного обряда на общеславянском фоне: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1978.
- Дроб – Дроботенко В. Ареальна характеристика назв осіб-учасників весільного обряду / В.Дроботенко // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – № 6. – С. 202-208.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [за ред. О.С. Мельничука]. – К.: Наукова думка, 1982-2012. – Т. 1-6.
- Лесів – Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава, 1997.
- Лис – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С.Лисенко. – Київ: Наукова думка, 1974. – 260 с.
- Магр – Магрицька І. З лексики весільного обряду: назви молодих у східнословобожанських говірках / І.Магрицька // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – № 6. – С. 262-273.
- Магр Сл – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / І.Магрицька. – Луганськ: Знання, 2003. – 171 с.
- Ніб – Нібак І.А. Зі спостережень над весільною лексикою закарпатських говорів (весільні чини) / І.А.Нібак // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. – Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 120-125.
- Онишк – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М.Й.Онишкевич. – Київ: Наукова думка, 1984.
- Піп Гал – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.Піпаш, Б.Галас. – Ужгород, 2005.
- Рус – Руснак Ю.М. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ю.М.Руснак. – Чернівці, 2010. – 20 с.
- Саб – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І.В.Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- ССГ – Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В.Леснова, І.Ніколаєнко, Т.Терновська, В.Ужченко. – Луганськ, 2002. – 224 с.
- Тиц – Тищенко Т.М. Номінація головних учасників весільного обряду в говірках Східного Поділля / Т.М.Тищенко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. – Вип. 16. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – С. 67-77.
- Фасм – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / М.Фасмер. – Москва: Прогресс, 1964-1973. – Т. 1-4.
- Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г.Шило. – Львів – Нью-Йорк, 2008. – 288 с.

Myholynets Olha

Observing the Lexis of the Wedding Ceremony:

the names of bride and groom in Ukrainian and Transcarpathian patois

Summary. The article presents lexico-semantic and etymological analysis of the nominations of the wedding ceremony and namely those denoting brides and grooms in Ukrainian Transcarpathian patois. Functioning at different stages of the wedding process (from being unmarried to a married couple) these nominations are different in contrast to the names of other participants of the wedding ceremony. We have singled out the names of bride and groom at different period of the wedding ceremony (from the pre-brocage period, the period of engagement and till the wedding night). The presence or absence of the collective names in Ukrainian literary language and the Ukrainian patois has been traced as well.

Key words: lexico-semantic group, the vocabulary of wedding ritual, lexeme, the names of bride and groom, motivation, Ukrainian, Transcarpathian patois.

Одержано 13.05.2017 р.